

JAN-OLOF SUNDELL:

Politisk litteratur

Fil lic Jan-Olof Sundell återkommer här med en översikt av politisk litteratur, sådan som han då och då skrivit i Svensk Tidskrift. Denna gång kan man säga att artikeln koncentreras kring ordet kommunism. Han behandlar kommunismen på Kuba och Alexander Dolguns och Alexander Solsjenitsyns upplevelser av sovjetiska fångläger. Sist kommer han till den på senare tid uppmärksammade Jean-François Revel, som analyserat trovärdigheten av de kommunistiska försäkringarna från både Italien och från Spanien att kommunisterna numera skulle vara färdiga att gå in i demokratiska europeiska regeringar. Att de är villiga att gå in betvivlar ingen, menar Revel och med honom artikelförfattaren, men är de också villiga att gå ur dem?

Socialism och kommunism är mångskiftande företeelser. Att så är fallet kan man få klart för sig inte minst genom en del av den litteratur på det politiska området, som utkommit under de senaste åren och som här skall komma att behandlas. Traditionellt har man vanligtvis ansett, att fascismen befinner sig längst ut till höger och olika kommunistiska grupperingar längst till vänster på den politiska skalan. Men i själva verket kan det med fog göras gällande, att fascism och kommunism har mycket gemensamt med varandra. Ett nyutkommet arbete av den amerikanske idéhistorikern A James Gregor, *The fascist Persuasion in radical Politics* (Princeton University Press) belyser just detta förhållande med stor lärdom och grundlighet. Han utgår från den klassiska marxismen som den utformades av Marx och Engels, den materialistiska historieuppfattningen, dialektiken, determinismen, det lagbundna i utvecklingen alldeles oavsett vad människor gjorde.

Vid sekelskiftet visade det sig att den klassiska marxismen råkat in i en kris. Den av historiens lagar förutsagda revolutionen verkade aldrig komma. Arbetarnas flertal i industriländerna, de som av Marx och Engels tillskrivits en avgörande roll vid störtandet av kapitalismen, visade sig i praktiken sorgligt ointresserade av de stora perspektiven. De ville ha mer närliggande förbättringar av sin egen materiella situation. Detta medförde en splittring inom den internationella arbetarrörelsen i en reformistisk och en revolutionär del. Båda dessa grupper avlägsnade sig i praktiken från den klassiska marxismen. De första ledande reformisterna åter-

fanns inom de tyska socialdemokraterna med Bernstein som första namn. De revolutionäras främsta namn blev Lenin. Eftersom han fann att proletariatets stora massa inte dög att göra revolution med, ändrade han den marxistiska teorin så att en elit, ett avantgarde, skulle stå i spetsen för revolutionen och dra den tröga massan med sig. Därmed skulle också revolutionärer kunna medverka till att skapa en revolutionär situation – också detta en förändring av den klassiska marxistiska teorin.

Allt detta är tämligen väl bekant. Mindre väl känt är att Mussolini, som i sin ungdom var marxist, bröt med den reformistiska vägen och till stor del av samma skäl som Lenin. Det är i själva verket, menar Gregor, Mussolini som dragit upp en rad riktlinjer för det politiska handlandet som blivit normgivande inte bara för fascismen som sådan utan också för andra radikala politiska rörelser. Det finns betydande beröringspunkter mellan Mussolinis fascism och Stalins kommunism, men också Maos och Castros varianter av kommunism har åtskilligt gemensamt med fascismen, menar Gregor. Samtliga dessa rörelser har dominerats av karismatiska ledare, de är mobiliseringsideologier, där marxismen synes spela mindre roll än den intensiva nationalismen, och de är ideologier som strävar efter industrialisering.

Gregor har också gjort mycket omsorgsfulla och grundliga jämförelser mellan olika fascistiska och kommunistiska ideologiska texter. Det säger sig självt att hans teser inte är särskilt opportuna, vilket han själv omvittnar i företalet till sin bok. Där nämner han att han antytt vid ett vetenskapligt seminari-

um om fascism att den politiska historien och den politiska kulturen på Castros Kuba hade vissa genomsamma drag med Mussolinis fascism: "Sällan har jag bevittnat akademiska kollegor besitta sådan moralisk indignation". Men Gregor är inte ensam i sin bedömning. Redan för sex år sedan betonade Hugh Thomas i sin väldiga historik över Kuba, *Cuba or the Pursuit of Freedom*, samma likhet mellan Castros och Mussolinis politiska system.

En amerikan om Kuba

Nyligen har den liberale amerikanske journalisten Herbert Matthews givit ut en ny omfattande Kubabok, *Revolution in Cuba – An essay in Understanding* (Scribners). Matthews har länge sysslat med Kuba, han har bl. a. skrivit en biografi om Castro, som också översattes till svenska för några år sedan. Enligt förlagsreklamen utgör hans nya bok en granskning av Castros Kuba av den främste auktoriteten på området i USA. Det sista är en sanning med modifikation; det finns flera andra skribenter, som med lika eller bättre rätt skulle kunna få ett sådant hedersomnämmande. Men låt gå för det. Matthews bok är en grundlig och sakkunnig genomgång av den kubanska revolutionen. Den är välvillig i tonen men inte helt okritisk mot Castros Kuba.

Matthews arbetade i många år för New York Times och gjorde 1957 den första intervjun med Castro, då denne befann sig upp i bergen i strid med Batistas trupper. Där befann sig då dennes lilla gerillagrupp i ett till synes prekärt läge. Matthews har se-

dan dess – med begränsad framgång – arbetat på att söka skapa större förståelse i USA för Castro och revolutionen på Kuba. Underrubriken till hans bok – an essay in Understanding – är inte tillkommen av en slump.

Men däri ligger också svagheten i hans framställning. Ty Matthews är inte någon objektiv iakttagare. Han har i själva verket spelat en roll i dramat genom sitt publicistiska stöd åt Castro, särskilt under tiden närmast före och efter dennes maktövertagande. Matthews har också en egendomlig tendens att nedvärdera betydelsen av det demokratiska styrelseskicket, som han säger sig vara anhängare av i de anglosachsiska länderna men som han anser vara ointressant och irrelevant för Kubas del. Han skyggar ibland också för obehagliga fakta. Det har framförts anklagelser för att man använt tortyr mot politiska fångar på Kuba, för åren efter 1959 av Hugh Thomas, som stödjer sig på vittnesuppgifter från fångar som lyckats komma ut från Kuba, och för senare tid av Amnesty International. Matthews kan inte godta detta: "Kuba är inte en polisstat; det finns inte någon polisterror ... Jag är så säker som jag kan vara om någonting att Fidel Castro och hans nära medarbetare inte skulle bemyndiga eller medvetet tolerera användandet av fysisk tortyr ... Om det förekom tortyr under Revolutionens första år, så skulle det ha varit småsadisters obemyndigade verk." Vidare säger Matthews att man vet att tortyr används regelbundet i andra länder, Brasilien, Chile, Turkiet, Spanien, Vietnam och Sovjet. I dessa länder blir det allmänt känt. Men någon sådan kännedom om tor-

tyr på Kuba finns inte.

Detta är med förlov sagt en föga övertygande argumentering. En regims ledare bär ett ansvar också för vad dess underhuggare begår för handlingar. Och märkligt nog underminerar Matthews själv trovärdigheten i sitt sist anförda argument. Kuba är i dag ett slutet samhälle. Pressen är likriktad och man är noga med att inte släppa ut nyheter som inte passar regimen. Detta gäller inte minst de politiska fångarnas situation "de senaste tio åren. Inget internationellt organ har tillåtits att besöka fångarna och inte heller några utländska journalister. Rättegångarna står inte öppna för observatörer." Detta säger Matthews själv. Men om informationsläget är sådant om det politiska fångarna på Kuba, hur kan man då så kategoriskt uttala att det *inte* förekommer tortyr av dem?

Matthews sätt att resonera visar vilka risker som är förenade med att skriva om ett utländskt land eller om en regim som man starkt sympatiserar med och med vars syften eller planer man i stor utsträckning solidariserar sig. En sådan framställning kan bli till uppbyggelse för de redan troende men den riskerar att på vitala punkter lämna oss andra i sticket. Och trots obestridliga förtjänster har Matthews i sin senaste bok fallit i denna fälla.

En amerikan i Gulag

En allt annan än förskönande bild av livet under kommunismen tecknas i Alexander Dolguns *En amerikan i Gulag* (Askild & Kärnkull). Det är en kuslig historia om hur en ung amerikansk medborgare kidnappades

av den hemliga polisen på öppen gata i november 1948. Han anklagades för spioneri. Dolguns föräldrar hade flyttat till Sovjet under depressionen, men de hade behållit sina amerikanska medborgarskap och sonen var vid tiden för sin arrestering anställd vid amerikanska ambassaden i en underordnad befattning.

Vad han fick uppleva i Stalintidens fängelser och slavläger är en nära nog otrolig berättelse om grymhet och seg vilja att överleva. Dolgun släpptes 1956 och fick slutligen lämna Sovjet 1971. I fängelset torterades han i flera omgångar både psykiskt och fysiskt. Men man lyckades aldrig knäcka honom trots att han utsattes för en otroligt brutal behandling. Vi vet naturligtvis sedan tidigare en hel del om förhållandena i ryska fängelser och slavläger under den här tiden, inte minst genom Robert Conquests Den stora terrorn och Solsjenitsyns Gulagarkipelagen, men Dolguns berättelse är mer lättillgänglig än tex den store ryske författarens tunga arbete. Den handlar om hur en människa fick uppleva en vandring genom helvetet, och vi har trots allt lättare att identifiera oss med *en* människas plåga än med miljoners lidanden. Det är ju också därför som Anne Franks dagbok griper oss så starkt, också när vi inte kan fatta mordet på sex miljoner judar.

Samhällets stöttepelare

Här nämndes Alexander Solsjenitsyns Gulagarkipelagen. På sätt och vis var det kanske litet olyckligt att just det arbetet blev så våldsamt uppmärksammat i samband med för-

fattarens landsförvisning. Om folk blev nyfikna på Solsjenitsyn och beslöt sig för att börja läsa honom och då valde den då aktuella boken Gulag, fick man verkligen en hårdsmält lektyr. Men Solsjenitsyn kan skriva både lättillgängligt och meningsfullt. Det visar hans litterära och politiska självbiografi En kalv med eken stängades (Wahlström & Widstrand). Titeln utnyttjar ett gammalt ryskt ordspråk och symboliserar enligt författaren "den ojämna kampen mellan den lilla människan och den allsmåktiga Sovjetstaten".

Det är en djupt allvarlig bok, som samtidigt har förtjänsten att vara utomordentligt rolig och underhållande. Enligt min mening är den hans mest lättillgängliga och en utmärkt introduktion för den som vill ta itu med de andra tyngre arbetena. Det är också en bok som handlar om en intellektuell och andlig frigörelseprocess. Genom sitt författarskap, först motvilligt accepterat och så småningom allt mer avskytt och bekämpat av Sovjets establishment, blir Solsjenitsyn så småningom en psykologisk och politisk maktfaktor. Han visar prov på ett nästan otroligt moraliskt mod i sin kamp mot samhällets stöttepelare. Man har en känsla av att de ryska myndigheterna inte kunde komma åt honom med vanliga metoder. Och detta hörde samman med hans erfarenheter av fånglägren i förening med hans växande internationella berömmelse. Därför var det en handling i desperation när man kastade ut Solsjenitsyn från Sovjet för några år sedan.

Boken ger också en mycket intressant bild av den liberale Alexander Tvardovskis lanserande av Solsjenitsyn i Novij Mir. Det var

där som *En dag i Ivan Denisovitjs liv* först trycktes och det var därigenom Solsjenitsyns världsberömmelse grundlades. Men Tvardovski var och förblev kommunist, vilket Solsjenitsyn inte var. Han var ju i stället något så otidsenligt som en kristen rysk nationalist, vilket väl bäst framgår av hans roman *Augusti 1914*.

Stalintiden – och sedan

Stalintiden och dess ideologiska och politiska arv har spelat en så stor roll för utvecklingen både inom Sovjet och Östblocket och för en stor del av den övriga världen att man med glädje hälsar varje nytt bidrag till förståelsen härav. En liten behändig studie har nyligen utgivits av den välkände engelske ekonomiske historikern Alec Nove, som för några år sedan skrev ett arbete om Sovjetunionens ekonomiska historia, vilket översatts till svenska. Noves nya bok heter *Stalinism and after* (Allen & Unwin) och ger en koncis och kunnig redogörelse för Sovjets utveckling. Noves speciella kunskaper om rysk ekonomi ger en extra tyngd åt framställningen. Avsnitten om Stalintiden är övertygande, men däremot är skildringen av perioden efter 1953 inte fullt så givande. De mål som ledarna av den ryska revolutionen ställde upp har inte förverkligats, konstaterar Nove. Eftersom målen var utopiska var det inte så konstigt att de inte gick att uppnå, menar han. Men han finner det inte särskilt meningsfullt att beteckna ryska revolutionen som ett misslyckande därför att den inte kunde förverkliga det omöjliga.

Med alla sina obestriddiga brister är det

sannolikt att Breznevts välde tolereras därför att det inte finns några synbara politiska alternativ och därför att det ryska folket anser att oordning skulle leda till ytterligare offer för folkets flertal, som redan fått lida så mycket. Det är därför inte så konstigt att man mest är intresserad av att skaffa sig varaktiga konsumtionsvaror och annat livets goda. Oppositionen mot regimen är förbehållen intellektuella minoriteter, som betraktas med misstro av folkets flertal. Verkliga hot mot stabiliteten i Sovjetstaten är sannolikt mer spänningen mellan storrysk nationalism och de olika nationer som tillhör sovjetunionen. Inte minst torde detta vara fallet med dem som varit självständiga stater under längre eller kortare tid.

I flera av de stora staterna i Västeuropa har kommunistpartierna under senare år stärkt sin ställning. Särskilt gäller detta Italien och Frankrike. Också i Spanien kan ett legaliserat kommunistparti komma att spela en viktig roll i framtiden. Däremot tycks kommunisterna i Portugal vara på tillbakagång efter att ett tag förra året ha verkat få överhanden. Men situationen är både politiskt och ekonomiskt så labil där, att allting fortfarande kan hända. Både i Italien och Frankrike, två av de viktigaste länderna i EG, står man inom överskådlig tid inför frågan: hur länge kan man hålla kommunisterna utanför deltagande i regeringen? Och om de får möjlighet att ingå i en regering, vad kommer de då att göra? Skulle de i regeringsställning acceptera att bli bortröstade från regeringsmakten vid ett kommande val? Skulle valen över huvud taget bli fria i vedertagen bemärkelse? Till saken hör att

särskilt det italienska men också i viss mån det franska kommunistpartiet sökt frigöra sig från de gamla dogmerna och beroendet av Sovjet. Men är det fråga om en läpparnas beklännelse eller en djupare ideologisk omorientering? Till de skeptiska hör den franske skribenten Jean-François Revel, tidigare bland annat känd för den till svenska översatta Varken Marx eller Jesus. Revel är socialdemokrat och utomordentligt kritisk mot kommunismen. Hans bok *La Tentation totalitaire* (Robert Laffont) har tre grundteser. 1. Utvecklingen i världen går mot socialism. 2. Det viktigaste hindret för socialismen är inte kapitalismen utan kommunismen. 3. Det framtida socialistiska samhället kan bara vara av plankaraktär och det kan bara realiseras om de enskilda staterna underordnas en supernationell världsordning.

Revel anser att alla former av kommunism – inklusive Berlinguers italienska – är variationer av stalinism, att stalinismen är lika kopplad till kommunismen som Kristus till

kristendomen. Vad demokrater ser som en demokratisk strävan hos kommunister när de tar makten, det är, menar Revel, i själva verket ett klassiskt taktiskt trick som oföränderligt skulle följas av en återgång till en hård kommunism. Revels bok har väckt stort uppseende i Frankrike och har också kommit att tas upp i svensk valdebatt av Gösta Bohman. Det är ingen tvekan om att Revels bok sätter fingret på en öm punkt.

Men den berör inte bara den inrikespolitiska problematiken i Italien och Frankrike. Den gäller också hela grunden för avspänningspolitiken mellan USA och Sovjet. Om avspänningen konsekvent bara gynnar ena parten, då måste rimligen de psykologiska förutsättningarna för den försvinna. En tendens i den riktningen verkar redan vara på gång. President Ford har slutat att tala om détente. Ett kärvare och nyktrare politiskt klimat förefaller att utvecklas. I varje fall har Revel gjort demokratien i Europa en stor tjänst med *La Tentation totalitaire*.

BERG & HEJLT ADVOKATBYRÅ KB

Nybrogatan 7, 114 34 Stockholm.

Telefonväxel: 23 73 70.

Advokater; *Gunnar Berg, Richard W. Hjelt, Åke Hane-Weijman, Carl Patric Ossbahr och Erik af Petersens.*

Biträdande jurister: Jur. kand. *James Tuveson, Anders Berg och Mauritz Silfverstolpe.*